

MOLIYA ORGANLARIDA BUDJETNI TUZISH VA IJRO ETISHDA MOLIYAVIY NAZORATNING ROLI

Xasanov Fazliddin Fayozovich
Bank-moliya akademiyasi tinglovchisi

Annotatsiya: *Maqolada davlat moliyaviy nazoratining xususiyatlari va tushunchalari va uning davlat boshqaruvidagi, shuningdek byudjet siyosatidagi o'rni o'rganiladi. Davlat muassasalari va tashkilotlarida ichki moliyaviy nazorat metodologiyasi aniqlandi. Davlat ichki nazoratini rivojlantirish va takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari o'rganildi.*

Kalit so'zlar: *davlat moliyaviy nazorati, byudjet siyosati, byudjet daromadlari, davlat tomonidan tartibga solish, byudjet intizomi*

Davlat moliyaviy nazorati mamlakatda va alohida xo'jalik yurituvchi sub'ektda moliyaviy-huquqiy siyosatni amalga oshirish va yuritishning asosiy muhim vositasi, shuningdek moliyaviy mexanizmning eng muhim vositasi bo'lib xizmat qiladi. Moliyaviy nazorat butun mamlakat iqtisodiyoti uchun moliyaviy strategiya va taktikani muvaffaqiyatli va to'g'ri amalga oshirishga, maqsadga muvofiq va samarali taqsimlash va foydalanishga yordam beradi.

Davlat pul mablag'lari va mablag'larini to'g'ri shakllantirish, taqsimlash va ulardan foydalanish qonuniylik va aniq intizomni, barcha xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning davlat oldidagi javobgarligini ta'minlashning asosiy mezonlaridan biridir.

Mamlakatda byudjet siyosati ham to'g'ri moliyaviy nazorat tufayli amalga oshirilmoqda. Davlat byudjeti ijtimoiy-iqtisodiy siyosatning juda sezgir tarkibiy qismi va umuman mamlakatda barqarorlikni ta'minlashdir. Shunday qilib, faqat davlat byudjetining daromadlari rejalashtirilgan edi: 2019 yilga 102 627,6 mlrd so'm, 2020 yilga 128 460,0 mlrd so'm, 2021 yilga 147 202,3 mlrd so'm, 2022 yilga 173 550,2 mlrd so'm, 2023 yilga 200 708,6 mlrd so'm. 2023-yilda hududlar daromadlarini hisobga olgan holda jamlanma byudjet 238 954,0 mlrd so'mga yetadi⁵¹. Agar Davlat maqsadli jamg'armalari va O'zbekiston Respublikasi tiklanish va taraqqiyot jamg'armasining daromadlari qo' shilsa, yalpi ichki mahsulotning katta qismi mamlakat budjet tizimi orqali qayta taqsimlanayotgani aniq. Shu sababli, O'zbekiston byudjet sohasida moliyaviy nazoratni to'g'ri tashkil etish va yuritmasdan mablag'larni oqilona va samarali qayta taqsimlash, undan keyingi foydalanish mumkin emas.

To'g'ri moliyaviy nazoratni ta'minlash uchun davlatning ijtimoiy-iqtisodiy hayotini yaxshilashga qaratilgan davlatning moliyaviy-iqtisodiy siyosatining barcha vazifalariga erishish uchun aniq belgilangan vakolatlarga ega bo'lgan, tashkiliy, moliyaviy va huquqiy vositalarning mavjudligi zarur bo'lgan hukumat va

⁵¹ <http://demo.openbudget.uz/uz/parameters/>.

boshqaruvning barcha darajalarida davlat organlarining o'rnatilgan va o'zaro bog'liq tizimi zarur.

Hozirgi vaqtda O'zbekiston Respublikasida bir-biri bilan o'zaro hamkorlik qiladigan moliyaviy nazoratning turli bo'linmalari faoliyat ko'rsatmoqda. Nazorat qiluvchi organlar davlatning moliyaviy resurslarini shakllantirishning to'liqligi va o'z vaqtida shakllanishini, davlat mablag'larining saqlanishi, samaradorligi va maqsadli sarflanishini, ulardan foydalanishning qonuniyligi va yuqori samaradorligini ta'minlash uchun bir xil ritmda ishlaydigan va yo'naltirilgan yagona tizimga bog'langan bo'lishi kerak.

Moliyaviy nazorat davlat, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliyasini boshqarishning muhim elementi bo'lib, barcha xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning moliyaviy resurslarini shakllantirish, taqsimlash va ulardan foydalanish jarayonida moliyaviy munosabatlarni tashkil etish bo'yicha barcha jarayonlarni qamrab oladi, maxsus tashkil etilgan organlar tomonidan davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tomonidan maxsus shakl va usullar yordamida amalga oshiriladi, yuridik shaxslarning tuzilmalari va bo'limlari tomonidan barcha iqtisodiy subyektlar tomonidan moliyaviy-xo'jalik qonunchiligi va moliyaviy intizomning normativ-huquqiy hujjatlariga rioya etilishini tekshirish maqsadida, bu yangi O'zbekistonning 2022-2026 yilga mo'ljallangan rivojlanish strategiyasini amalga oshirishda ayniqsa muhimdir.

Shakl:1. Moliyaviy nazoratning asosiy xususiyatlari⁵² Davlat moliyaviy nazorati (GFC) byudjet mablag'lari, davlat aktivlari va davlat sektori sub'ektlarini boshqarish va ulardan foydalanish samaradorligini tahlil qilish, baholash va tekshirishni o'z ichiga oladi⁵³.

GFC ob'ektlari-byudjet muassasalari, davlat hokimiyati organlari, davlat sektori sub'ektlari, shuningdek byudjet mablag'larini oluvchilar.

GFC subyektlari-davlat ulushi 50% va undan ortiq bo'lgan yuridik shaxslar, shuningdek ular bilan bog'liq bo'lgan shohba, qaram va boshqa yuridik shaxslar.

Fuqarolik protsessual kodeksining turlari: tashqi va ichki audit, audit, tekshirish, o'rganish.

Shakl:2. Moliyaviy nazorat tizimi va uning asosiy bo'g'inlari⁵ davlat moliyaviy nazoratining maqsadi davlat byudjeti va byudjetdan tashqari moliyaviy mablag'lardan, shuningdek davlat mulkidan foydalanishning qonuniyligi va samaradorligini ta'minlashdir.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy nazoratning asosiy mazmuni moliyaviy-xo'jalik boshqaruvining sifati va samaradorligini ta'minlash, barcha xo'jalik yurituvchi sub'ektlar, umuman davlat va uning fuqarolarining moliyaviy manfaatlarini himoya qilish: mamlakatning moliyaviy munosabatlari sub'ektlari tomonidan moliyaviy

⁵² <https://economics.studio/finansy-kredit/vidyi-formyi-gosudarstvennogo-finansovogo-50128.html>-Davlat moliyaviy nazoratining turlari va shakllari.

⁵³ https://www.norma.uz/uz/proekty_npa/gosudarstvennyy_finansovyy_kontrol_-_po_zakonu. ISSN 2181-0842 / Impact Factor 3.848 923

qonunchilikka muvofiqligini tekshirish; mamlakatning moliyaviy tizimini mustahkamlash; davlat tomonidan olib borilayotgan yagona moliyaviy, kredit va pul siyosatiga ko'maklashish, ijtimoiy mahsulotni ishlab chiqarish va taqsimlashning barcha sohalarida moliyaviy resurslardan foydalanishning ichki zaxiralarini aniqlash.

Davlat moliyaviy nazoratining vazifalari quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin

Asosiy printsiplar quyidagilar:

- ✓ buxgalteriya hisobi va hisobotining to'g'riligini nazorat qilish
- ✓ moliya tizimining barcha sohaları va bo'g'inlarida moliyaviy resurslarning o'sishi uchun shart-sharoitlar yaratish

- ✓ davlat, yuridik va jismoniy shaxslarning moliyaviy siyosati samaradorligini ta'minlash

Davlat moliyaviy nazoratining vazifalari

- moliyaviy oqimlarning shaffoqligini ta'minlash
- ogohlantirish va moliya sohasidagi huquqbuzarliklarning oldini olish
- optimal va raqobatbardosh ishbilarmonlik muhitini shakllantirish va barcha xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning moliyaviy xavfsizligini ta'minlash

Shakl: 3. Davlat moliyaviy nazoratining asosiy vazifalari⁶

Moliyaviy nazoratning maqsadi va vazifalari moliyaviy nazoratning turli ob'ektlariga nisbatan belgilanadi⁵⁴.

O'zbekistonda ichki moliyaviy nazorat va ichki audit faoliyatini yaxshilash bo'yicha chora-tadbirlar davom etmoqda. Bunga quyidagi qabul qilingan va imzolangan normativ-huquqiy hujjatlar yordam beradi:

Moliya vazirining "choraklik va yillik moliyaviy hisobotlarni taqdim etish muddatlari to'g'risidagi Nizomni tasdiqlash to'g'risida" gi buyrug'i loyihasiga muvofiq, manfaatdor idoralar va jamoat birlashmalarini muvofiqlashtirishga qaratilgan.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, loyiha davlat organlariga moliyaviy hisobotlarni taqdim etish muddatlarini belgilaydi. Shu bilan birga, moliyaviy hisobotlarni tayyorlash chastotasi va tuzish muddati tadbirkorlik sub'ekti tomonidan mustaqil ravishda belgilanadi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar, Davlat budjeti bo'yicha qabul qilinayotgan farmon va qarorlarning ijrosini ta'minlash, shuningdek moliya vazirligi tomonidan davlat budjeti mablag'larini sarflashda maqsadli va samarali foydalanish bo'yicha choralar ko'rilishini ta'minlash tufayli budjet mablag'laridan maqsadli foydalanmaslik, o'g'irlash, o'g'irlash bilan bog'liq huquqbuzarliklarni har yili qisqartirish bo'yicha ijobiy dinamika kuzatilmoqda.

Departament va uning hududiy boshqarmalari tomonidan 2019 yilning 1-yarim yilligida ish rejasiga muvofiq, shuningdek, hukumat va huquqni muhofaza qilish organlarining topshiriqlari doirasida 4 299 ta nazorat tadbirlari o'tkazildi. Ularning

⁵⁴ Jiyanova N. E. davlat moliyasini boshqarish: darslik./ T.: iktisod-moliya, 2019. - 444 s

natijalariga ko'ra, budjet intizomini buzish va boshqa asossiz xarajatlarning umumiy qiymati 167 mlrd so'mga tengligi aniqlandi⁵⁵.

Nazorat tadbirlarining asosiy qismini (74,5%) byudjet intizomiga rioya qilish va byudjet mablag'laridan maqsadli foydalanish choralari tashkil etdi. Budjet intizomining buzilishi, pul va tovar-moddiy boyliklarning yetishmasligi, shuningdek, 54,2 mlrd so'mlik maqsadsiz va asossiz xarajatlar holatlari aniqlandi, shundan 49,8 mlrd so'm (91,8%) byudjetga qoplandi⁵⁶.

2021 yilda oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi muassasalarida 10,8 mlrd so'mlik byudjet qonunchiligi buzilganligi aniqlandi, shundan 10,2 mlrd so'm (93%) byudjetga qoplandi.

Xalq ta'limi vazirligi shu kabi 9 mlrd so'mga, 8 mlrd so'mga (90%) budjetga, 4,3 mlrd so'mga maktabgacha ta'lim vazirligiga, 3,9 mlrd so'mga (94%) budjetga, 6 mlrd so'mga, 5,7 mlrd so'mga (94%) budjetga qoplandi⁵⁷.

Budjet qonunchiligi buzilishining eng katta summalari Jizzax (9,5 mlrd.so'm), Andijon (5,5 mlrd. so'm), Surxondaryo (5 mlrd. so'm), Samarqand (4,7 mlrd. so'm), Toshkent (4,5 mlrd. so'm) viloyatlari va Toshkentda (6,2 mlrd. so'm) aniqlangan.

Departament va uning hududiy boshqarmalari tomonidan 1810 ta muassasada "davlat moliyasini boshqarishning axborot tizimi" ma'lumotlari va "O'zASBO"dasturidan foydalangan holda byudjet mablag'larini to'g'ri rejalashtirish va ulardan maqsadli foydalanish bo'yicha kameral nazorat tadbirlari o'tkazildi. Natijada, 718 ta muassasada 17,6 mlrd so'mlik normativ-huquqiy hujjatlar buzilganligi faktlari aniqlandi, shundan 8,6 mlrd so'mlik kompensatsiya ta'minlandi, 5,5 mlrd so'mlik asossiz xarajatlarning oldi olindi, 168 ta nazorat tadbirlari bo'yicha 12,9 mlrd so'mlik qoidabuzarliklar aniqlangan materiallar qonun hujjatlariga muvofiq choralar ko'rish uchun huquqni muhofaza qilish organlariga berildi.

Ichki audit tizimini shakllantirishda iqtisodiyotning davlat sektorining davlat moliyaviy nazorati sub'ektlari duch kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarga quyidagilar kiradi:

- faoliyatni davlat tomonidan tartibga solishning etarli emasligi va natijada ishtirokchilar faoliyatini tashkil etishning funktsional-jarayon modelining noaniqligi.

- moliyaviy rejalashtirish tizimlarining maqsadi emas, balki ba'zan natijani boshqarish; davlat tashkiloti faoliyati samaradorligi va samaradorligini baholash uchun asosli ko'rsatkichlarning yo'qligi, natijalarga erishish ustidan nazoratni amalga oshirish, aniqrog'i ta'minlash imkonini beradigan boshqaruv hisobining nomukammalligi yoki to'liq yo'qligi.

- ichki nazoratning izchil uslubiy tizimining yo'qligi, "ichki nazorat" tushunchasini almashtirish

⁵⁵ <https://www.mf.uz/ru/news-mf-jx/item/2400-2400.html>.

⁵⁶ <https://www.mf.uz/ru/news-mf-jx/item/155-155.html>

⁵⁷ https://www.mf.uz/media/file/kru/1_polugodie_2019.pdf.

- audit, nazorat va boshqalar; birinchi navbatda aktivlarning xavfsizligini ta'minlashga, buxgalteriya tizimi tomonidan shakllantirilgan ma'lumotlarning ishonchliligini tekshirishga va ichki nazorat vositaga aylanishi uchun faoliyat samaradorligini oshirishga qaratilgan samarali ichki nazorat protseduralariga ob'ektiv ehtiyojni rejalashtirish xavf nazorati.

Byudjet intizomini buzish holatlarining kamayishi byudjet mablag'larini boshqarish bo'yicha chora-tadbirlarning natijasidir, budjet tashkilotlarida budjet hisobini yuritishning moliyaviy faoliyati ustidan doimiy monitoring olib borish, budjet qonunchiligiga rioya qilish bo'yicha profilaktika ishlarini o'tkazish, masofadan nazorat qilishni keng qo'llash va kam samarador taftishlarni qisqartirish.

Davlat moliyaviy nazoratining maksimal samaradorligiga erishishda huquqni muhofaza qilish organlari bilan hamkorlikni kuchaytirish, shuningdek kamchiliklarni tezkor bartaraf etish tartibini tartibga solish orqali nazorat va hisob organlari faoliyati natijalarini to'liq amalga oshirish hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Umuman olganda, O'zbekiston Respublikasida ichki davlat moliyaviy nazorati muammolarini hal etish istiqbolda byudjet sohasida uning samaradorligi va rivojlanishning hozirgi bosqichida mamlakat iqtisodiyotining barqaror ishlashiga ta'sirini ta'minlaydigan yagona ichki moliyaviy nazorat tizimi shakllantirilayotganligini ta'kidlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining 2013-yil 26-dekabrda RQ-360-son Qonuni bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi budjet kodeksi
2. O'zbekiston Respublikasining soliq kodeksi (yangi tahriri) o'zbekiston Respublikasining 2019-yil 30-dekabrda RQ-599-son Qonuni bilan tasdiqlangan;
3. O'zbekiston Respublikasining 2022-yil 30-dekabrda o' RQ-813-sonli "o'zbekiston Respublikasining 2023-yilga davlat budjeti to'g'risida"gi qonuni;
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "moliya organlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2017-yil 18-martda PQ-2847-son qarori.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "davlat moliyaviy nazorati tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida" gi qarori 2017-yil 21-avgustda PQ-323-son
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi davlat budjeti xarajatlari samaradorligini yanada oshirish va davlat moliyaviy nazorati organlari faoliyatini takomillashtirish to'g'risida" 2022-yil 14-fevralda PQ-128-son qarori.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 19-sentabrda "O'zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-3946-son qarori bilan tasdiqlangan.